

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:29
sssjournal.com

pp.287-289
ISSN:2587-1587

2019 / January / Ocak
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 11/11/2018 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 17/01/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 17.01.2019

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE EŞANLAMLI KELİMELERİN OLUMLU- OLUMSUZ KARŞITLIĞI

POSITIVE-NEGATIVE CONTRAST OF SYNONYMS WORDS IN UZBEK LANGUAGE

Öğr. Gör. Dilshoda MUBARAKOVA

Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Uşak/Türkiye.

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1214>

Reference : Mubarakova, D. (2019). "Özbek Türkçesinde Eşanlamlı Kelimelerin Olumlu- Olumsuz Karşıtlığı", International Social Sciences Studies Journal, 5(29): 287-289

ÖZ

Yazılışları farklı olduğu halde anlamları aynı veya çok yakın olan sözcükler eşanlamlı (sinonim) sözcükler denilir. Bu kelimeler ne kadar birbirlerinin yerine kullanılabilirse de aslında farklı anlam (konotasyon¹; lat.connotatio, con-birlikte, noto- işaretliyorum, belirliyorum) kazandırmaktadır. Yani anlamı aynı olan kelimeler insanda uyandırdığı olumlu veya olumsuz duygu ve düşüncelerine göre ayrılmaktadır. Örneğin, karı ve kadın sözcükleri Türkiye Türkçesinde farklı duyguları vermektedir. Birisi anlamca kaba düşünülür ikincisi ise kibarlık, saygı anlamında kullanılır. Özbek Türkçesinde de bazı kelimeler eşanlamlı olmasına rağmen kullanımı ve verdiği duygu açısından farklıdır. Örneğin, xotin (kadın) genelde kaba anlamda anlaşılır ve hakaret kabul edilebilir, ayol (bayan, hanım) daha kibarlık göstergesidir. Başka örnek ise yüz kelimesi yüz, oraz, çehra insanın yüzü olumlu anlamda, aft, başara, turqi kelimeler ise olumsuz anlamda kullanılır.

Makalemizde Özbek Türkçesinde eşanlamlı kelimelerin konotasyon farkını Özbek edebiyatında tanılan yazarların eserleri, hikâye ve romanları örneğinde göstermeye ve böylelikle kelimelerin farklı anlamı ve kullanması hakkında genel bilgi vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Eşanlamlı Kelimeler, Özbek Türkçesi

ABSTRACT

Synonyms are words that are similar, or have a related meaning, to another words. Although these words can be used interchangeably, they primarily provide very specific and different meanings in writing (connotation, comes from the latin connotatio, con- together, noto- marking, determine). In other words, the words that have the same meaning are separated according to their positive or negative feelings and thoughts. For example, the meaning of the words "wife" and "woman" give different impressions in the Turkish language. One is impolite while the other is polite and used out of respect. Although some words are synonymous in the Uzbek language, they are different in terms of usage and feeling. For example, xotin (woman) is generally understandable and insulting in a rude sense, while ayol (lady) is more indicative of kindness. Another example is the word "face" which gives positive senses with its synonyms of yüz (face) and çehra (feature), while aft, başara, and turqi are used in the negative sense

In this article, we attempt to provide a general understanding and explanation for the differences between the concept of synonyms in the Uzbek language using the works of famous writers, stories and novels from Uzbek literature as a means to give the different meanings and uses of the words.

Key Words: Synonyms Words, Uzbek Language

¹ Konotasyon veya konnotasyon, bir sözün birincil ve edebî anlamları yanı sıra insanda uyandırdığı duygu ve düşüncelerdir. Genelde olumsuz veya olumlu şekilde kullanılır.

1.GİRİŞ

Eş anlamlı sözler anlam açısından birbirine benzer olmakla birlikte, birini diğerinden ayıran ince ayrıntılara da sahiptirler. Türkçenin eş anlamlı birimleri² *eş anlamlı asıl biçim birimleri* (ET. *yir/orun* ‘yer’; ET *yul/bınar* ‘pınar’; TT *baş/kafa* ‘baş’; TT *ak/beyaz* ‘ak’ vb.), *eş işlevli bağlı biçim birimleri* (ilgi durum eki ile iyelik ekleri aynı ilişkiyi sağlayan eklerdir.), *eş anlamlı yapılar ve kalıp sözler* (*göçmek, cennetlik,ölmek vb.*)gibi yapılardan oluşmaktadır.

Özbek Türkçesinde de şu şekilde eşanlamlı görünen ama olumlu ve olumsuz anlamda farklılaşan isimler ve filler görülmektedir. Örneğin, Özbek Türkçesinde *gülmek* anlamını veren *iljaymâq, tabassum qılmâq, handân âtmâq, jilmaymâq* vs. filleri olumlu anlamda, *tirjaymâq, işşaymâq, huringlamâq, ırjaymâq* filleri ise olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

Alıntı kelimeler bir dilin söz varlığını zenginleştirir. Bu alıntı sözler o dilin kendi sözleri arasında olduğu gibi yakın anlamlı veya eş anlamlı olabilir. Özbek Türkçesinde de Arapça, Farsça ve Rusçadan alıntı sözler sayesinde eş anlamlı kelimeler fazla örnekler göstermektedir. Örneğin, ÖT.*iş/Ar. hareket/ Fr. aksiyon* ‘iş’; ÖT. *ây/ Ar. qamar/ Far. mah* ‘ay’ vb. Fakat bu eş anlamlı kelimeler de kendi aralarında olumlu-olumsuz duygu ve düşünce anlamı bakımından kullanılmada ayrılmaktadır. Örneğin: *ahvol, holat, hol, kepata* ‘durum, hal’ kelimeleri arasında *kepata* olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

- ✓ *Mä bugün kiyip tur, hâkim kepätängü qarâb köngli aynimâsin.* ‘Al bugün giyedur, vali tipine bakıp midesi bulanmasın’ (M.İsmailiy)

Burada yazar *kepata* kelimesini olumsuz durumumu daha belirgin göstermek için kullanmıştır.

Eş anlamlı kelimelerden ‘baş’ ve ‘kelle’ sözcükleri kendi arasında Özbek Türkçesinde farklı kullanımdadır. Yani *bâş* ‘baş’ kelimesi olumlu duyguları anlatıyorsa, ‘*kelle*’ ‘kafa’ ise daha çok olumsuz karşıyor:

- ✓ *Tâbut ketiden borâyâtgân kişidek bâşini egib Sunnätning ârqaşidân ketdi.* ‘Tabut peşinden giden kişi gibi başını eğip Sunnet’in peşinden gitti’ (Şuhrat)
- ✓ *Bir âğız gâp bor –dedi Sâli sâvuq källâsini boyun tâmiri uzulib ketgudek egib* ‘Bir çift laf var-dedi Soli soğuk kafasını boyun damarları koparcasına eğip’(M.İsmailiy)

Özbek Türkçesinde yazılan eserlere bakıldığında eser kahramanı veya olayı daha iyi tasvir etmek, duyguları daha keskin vurgulamak için eş anlamlı kelimelerden bolca kullanıldığı görülmektedir. Örneğin *burun* anlamını veren *burun* ve *tumşuq* kelimelerinin kullanılışı şu şekilde görülmektedir.

- ✓ *Yolçi göyâ uning ketişini kutib turgân kâbi tezdâ uygâ kirdi. Uydâ tutun yoqolgân bolsä-dä, äççiq hid dârrov uning burnigâ urildi.* ‘Yolçi güya onun gitmesini beklemiş gibi çabuk eve girdi. Evde duman yok olmuş olsa da acı kokusu hemen onun burnuna geldi’ (Oybek)
- ✓ *U bir köngli bolib muttâhâm qozining tumşuğigü tuşirgisi yâ iflâs bâşârâsigâ tupurgisi keldi.* ‘O gönlünden rezil kadının burnuna vurmaya veya iğrenç yüzüne tükürmeyi geçirdi’. (M.İsmailiy)

Buna benzer kelimelerden *eşya* anlamındaki *buyum, nârsä, mâl, mâtâh* kelimeler içinden *mâtâh* olumsuz anlamda kullanılmaktadır:

- ✓ *Cân âtä mâtâhlâriini âlib bârib bering, ägâr meni qızım desängiz âlib bârib bering* ‘Babacığım (uğursuz) eşyalarını geri götür ver, eğer beni kızım dersen eşyalarını geri götür’ (H. Seitov)

Özbek Türkçesinde konotasyon (olumlu-olumsuz) farkı gösteren eş anlamlı kelimelerden bazıları şu şekildedir:

- ✓ ‘boylu poslu ’ anlamındaki *gävdâli, cussâli, bârvästâ, norğul qomâtdor, bârzângi* sözleri içinde *bârzângi* kelimesi olumsuz anlamda kullanılır.
- ✓ ‘mezar’ anlamında *lâhäd, gör, qabr, mâzâr* kelimeleri içinde *gör ve lâhäd* olumsuz duyguyu yansıtır.
- ✓ ‘yemek, tadına varmak’ anlamındaki *yemâq, tånävvl qılmâq, istemâl qılmâq, tâtmâq, tuşurmâq, urmâq* fiilleri içinde ‘aşırı yemek, fazla yemek yemek’ anlamını taşıdığı için *tuşurmâq, urmâq* kelimeleri olumsuzluk bildirmektedir.

² Günay KARAĞAÇ. Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. TDK. Ankara 2013. s.375

- ✓ ‘gülümsemek, ses çıkartmadan gülmek’ anlamında *jilmäymâq, kulumsirämâq, ilcäymâq, ircäymâq, tircäymâq, işşäymâq, ırşäymâq* filler içinde *ircäymâq, tircäymâq, işşäymâq, ırşäymâq* fiilleri ‘kötü, olumsuz, haince gülmek’ anlamlarında olup olumsuz anlam ifade eder.
- ✓ ‘sessiz, konuşmayan’ anlamında *indämäs, pismiç, minğaymäs, dämduz* kelimelri içinde *pismiç, minğaymäs* sözleri daha çok olumsuzluk anlamında kullanılır.
- ✓ ‘alkol tüketen’ anlamında *ıçkilikboz, äraqxor, piyonista* kelimeleri içinde *äraqxor, piyonista* ‘içici, alkole düşkün’ anlamında olumsuz şekilde kullanılmaktadır.
- ✓ ‘yolcu, yoldan geçen’ anlamındaki *yoluvçi, yolçi, otkinçi* kelimeler içinde *otkinçi* ‘belirsiz insan’ anlamında daha olumsuz şekil ifade etmektedir.
- ✓ ‘moral, keyif’ gibi anlamda kullanılan *käyfiyät, käyif, ävzâ* kelimeler içinde *ävzâ* daha çok ‘moralsiz, suratsız’ anlamını vermektedir.
- ✓ ‘yaşlı’ anlamında kullanılan *qarı* kelimesi *kekse* kelimesine nazaran daha olumsuz anlamdadır.
- ✓ ‘görüntü, şekil’ anlamında *köriniş, tüs, qıyâfä* kelimeleri *ävzâ vâjähüt, siyâh, turq* kelimelrinden daha olumlu anlamda kullanılır.
- ✓ ‘uzun boylu’ anlamında *dürâz, näynäv* kelimeleri *uzun, nâvçä* kelimelerine göre daha olumsuzdur.
- ✓ ‘zayıf’ anlamında *arıq, âzğın* kelimeleri *qulturiq, dirdäv, ipiltiriq, rämaqcân, loğar* kelimelrine nazaran olumlu anlamda kullanılmaktadır.
- ✓ ‘yavaş’ anlamında *sekin, ästä, ähistä* kelimeleri *sust* kelimesine nazaran daha olumlu anlamdadır.
- ✓ ‘utanmak’ anlamındaki *uyälmâq, izzä bolmâq* filleri içinde *izzä bolmâq* ‘rezil olmak’ anlamındadır.
- ✓ ‘hizmetçi’ anlamında *hizmätkâr, hizmätçi* kelimeleri içinde olumsuzu *mälây* sözüdür.
- ✓ ‘çiğnemek, ezmek’ anlamında kullanılan kelimeler içinde *çäynämâq* olumlu *kävşämâq* ise olumsuz anlamdadır.
- ✓ ‘yumuşak huylu’ anlamında olan *yumşâq, mulâyim* kelimeleri olumlu, *boş* kelimesi ise olumsuzdur.

Bazı deyimlerde bir tek kelime ile olumlu ve olumsuz anlamlı cümleler yapıldığı görülmektedir. Örneğin, *kol (el)* kelimesiyle yapılan olumlu deyimler: *qoli uzun (eli uzun)* - her işi yapabilen, her yerde işini hal edebilen; *qol keldi* - bir işi yapmasında yardımcı dokunan, bir işin yapılması kolay olmak; *qolini soradi* (elini sordu)- evlenme teklif etti; *qoli şirin* (eli tatlı)- hamaratlı, iyi aşçı; Olumsuz anlamda ise: *qoli qısqa* (eli kısa) - bir işi yapamazlık, zorlanmak; *qolga qaragan* (ele bakan)- birine muhtaç olmak, hep birisinin omzunda olmak; *qoli egri* - hırsız, insafsız; *qolning kiri* (elin kiri)- çabuk harcanan para; *qoli ağır* (eli ağır) - beceriksiz; *qolini sovuq suvga urmaslik*- tembel;

Sonuç olarak eş anlamlı kelimelerin belirlenmesi, o kelimelerin kökeni hakkında araştırmalara yol açar ve dolayısıyla sözlük yapılmasında büyük önem taşır. Çünkü eş anlamlı görünen kelime eş seslilik içinde veya tam tersi tarihi süreç içinde çok anlamlı bir söz haline dönüşmüş olabilir. Bununla birlikte eş anlamlı kelimeleri kendi içinde kullanıldığı alan farkı ve verdiği duygu açısından çok önemlidir. Çünkü eser veya yazılı metin tercümesi yapılırken yazarın anlatmak istediği durumu ve duyguyu okurlara ulaştırılmasında esas yere sahip.

KAYNAKÇA

Günay KARAĞAÇ. Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. TDK. Ankara 2013.

Mirazkalon İsmoiliy. Farğona tong otgunça. Şarq Toşkent 2010

Azim Hociyev.Özbek Tili Sinonimlarining izohli loğati. Toşkent. Öqituvçi.1974

Şuhrat. MAşrab. Toşkent. Şarq. 1998

Şuhrat. Oltin Zanglamas. Toşkent. Şarq.1995